

Η γλωσσική ποιητική ταυτότητα του Καβάφη και του Καζαντζάκη: μια συγκριτική μελέτη

Νίκος Μαθιουδάκης*

1. Εισαγωγή

Κωνσταντίνος Π. Καβάφης (Αλεξάνδρεια. 1863-1933) και Νίκος Καζαντζάκης (Ηράκλειο. 1883-Freiburg. 1957): δύο ποιητές, δύο προσωπικότητες σε δύο διαφορετικές χώρες σε δύο διαφορετικούς λογοτεχνικούς κοσμοτόπους με συγκλίσεις και αποκλίσεις. Δύο κορυφαιοί δημιουργοί του Λόγου και της Έκφρασης με ένα –κοινό– πνεύμα ελληνικότητας. Παρά τις εμφανείς ποιητικές τους ιδιαιτερότητες, πραμένουν οι περισσότεροι φημισμένοι Νεοέλληνες συγγραφείς παγκοσμίως: ο Καβάφης ως ο ποιητής της *Ιθάκης*¹ και ο Καζαντζάκης ως ο συγγραφέας του *Ζορμπά*²

Ενδιαφέρον σχόλιο κάνει συγκριτικά ο Βαγενάς, αναφερόμενος στον Καβάφη και στον Καζαντζάκη: «δύο ποιητές που η έκφρασή τους βρίσκεται στα δύο αντίθετα άκρα της ποιητικής έκφρασης της εποχής τους» και συνοψίζοντας τις απόψεις του για τα δύο κεφαλαία Κάπα της ελληνικής ποίησης, σημειώνει emphatically πως «ο Καζαντζάκης είναι διανοητικός ποιητής. Ανήκει, όσο κι αν αυτό ακούγεται περίεργο, στην ίδια κατηγορία ποιητών με τον Καβάφη», τονίζοντας ότι η διαφορετικότητά τους έγκειται στον τρόπο διαχείρισης της σκέψης ως παραγώγου ποιητικής συγκίνησης, δηλαδή ο Καβάφης «χρησιμοποιεί τη σκέψη του ως συμπυκνωτή του αισθήματος με την ειρωνεία», ενώ ο Καζαντζάκης «κινεί τη σκέψη του ποιητικά με την αποσυμπύκνωσή της σε συγκίνηση» (Βαγενάς 2011, 92).

Ο συλλογισμός αυτός αποτελεί το εναρκτήριο ερέθισμα της παρούσας μελέτης προκειμένου να διερευνηθούν συγκριτικά οι γλωσσ(ολογ)ικές πτυχές της ποιητικής ταυτότητας του Καβάφη και του Καζαντζάκη διά μέσου σύγχρονων τεχνολογιών.

1.1. Ο αλεξανδρινός ποιητής: Καβάφης

Ο αλεξανδρινός ποιητής Κ. Π. Καβάφης «ήταν ταυτόχρονα άνθρωπος του 19ου και του 20ού αιώνα, και αυτό το μοίρασμα αποτυπώνεται τόσο στην παιδεία όσο και στην ποιητική του. Το ύφος και η γλώσσα του αποτελούν περίεργο κράμα δικής του ευρεσιτεχνίας, ένα μείγμα αντίθετο σε κάθε είδος καθαρότητας, μέσα στο οποίο χωνεύονται ιδιοφυώς η λογισσύνη με τη δημιουργική φαντασία» (Δημηρούλης 2013).

Η λογοτεχνική παραγωγή³ του εκτείνεται ανάμεσα στην ποίηση και σε ορισμένα πεζά· ειδικότερα τα ποιήματά του χωρίζονται στα *Αναγνωρισμένα*, στα *Αποκηρυγμένα*, στα *Κρυμμένα*, στα *Ατελή* και στα *Πεζά ποιήματα*: αντίστοιχα, τα πεζά του χωρίζονται στα *Δημοσιευμένα* και στα *Κρυμμένα*, τα οποία αποτελούνται από άρθρα, μελετήματα, & κριτικά σημειώματα.

* Ο Νίκος Μαθιουδάκης είναι διδάκτορας Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας και Λογοτεχνικής Υφολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης με θέμα διατριβής «Νεολογικά Αθησαύριστα στην *ΟΔΥΣΣΕΙΑ* του Νίκου Καζαντζάκη: Στρατηγικές κατανόησης, Ασάφεια και Βεβαιότητα». Είναι Πρόεδρος του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Νίκου Καζαντζάκη. Σήμερα εργάζεται ως Επιστημονικός Σύμβουλος στις Εκδόσεις Καζαντζάκη. [e-mail: nikosmathious@gmail.com]

¹ Καβάφης 1997 (α), 29-30.

² Καζαντζάκης 2014.

³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη λογοτεχνική καβαφική παραγωγή βλ. τον επίσημο δικτυακό τόπο του Αρχείου Καβάφη www.kavafis.gr

Στη συγκεκριμένη μελέτη γίνεται υφολογική προσέγγιση των *Αναγνωρισμένων ποιημάτων*⁴ που δημιουργήθηκαν κατά την περίοδο 1896-1933.

Ο ποιητής χωρίζει τα ποιήματά του σε: ιστορικά, φιλοσοφικά και ηδονικά (ή αλλιώς αισθησιακά), αναφερόμενος προφανώς στην ποιητική έκφραση και όχι στο σημασιολογικό περιεχόμενο της ποίησής του.

Ο Καβάφης δεν ήταν –όπως σημειώνεται από αρκετούς μελετητές– φιλόσοφος αλλά ηδονιστής, και «για έναν ηδονιστή, η μεγαλύτερη, η ανεπανόρθωτη συμφορά είναι τα γηρατειά, και μια παρηγοριά υπάρχει, η ονειροπόληση. Στην περίπτωση των περισσότερων ανθρώπων, η ονειροπόληση σκορπίζει και χάνεται· στην περίπτωση Καβάφη, αποκρυσταλλώνεται σε ποίηση» (Bien, 1964). Ο νους του ο ποιητικός ανακτά ένα ξεχωριστό κύρος, «αφού όταν παράγει το ποίημα δεν αναφέρεται σε κάτι έξω από τον εαυτό του, αλλά σε ό,τι ο ίδιος κατόρθωσε μέσα στον ιστορικό χώρο και χρόνο» (Μαρωνίτης 2007, 41)

1.2. Ο κρητικός ποιητής: Καζαντζάκης

Ο κρητικός ποιητής Νίκος Καζαντζάκης «είναι ένας λογοτέχνης που στο έργο του σκιαγραφείται η γλωσσολογική του ιδιοσυγκρασία και γλωσσική του ιδιορρυθμία. Το σημαντικό στοιχείο της γλώσσας του είναι η γλωσσοπλαστική του διάθεση, περισσότερο με έντονη χροιά δημιουργίας μιας νέας γλώσσας, μιας καζαντζακικής γραφής· η δημοτική γλώσσα, οι πανδιαλεκτικοί σχηματισμοί και κυρίως ο πλούτος του λεξιλογίου αποτυπώνουν ξεχωριστά στοιχεία στα λογοτεχνικά δημιουργήματα του κρητικού συγγραφέα» (Μαθιουδάκης 2014).

Η λογοτεχνική παραγωγή⁵ του εκτείνεται σε σχεδόν όλα τα επίπεδα της νεοελληνικής γραμματείας· ειδικότερα συγγράφει: στη νεανική του συγγραφική περίοδο πεζογραφήματα, ποιήματα, σονέτα, ενώ στη συνέχεια κατά την ώριμη πλέον συγγραφική του περίοδο δημιουργεί φιλοσοφικά κείμενα, μυθιστορήματα, εφηβικά μυθιστορήματα, έπος, τερτσίνες, ταξιδιωτικά κείμενα, τραγωδίες, θεατρικά έργα, σενάρια για τον κινηματογράφο, αρκετά δοκίμια και πολλές μεταφράσεις. Έχει –όπως είναι φανερό– ένα πλούσιο και πολύπλευρο συγγραφικό έργο, καθώς είναι ένας από τους ελάχιστους ίσως Έλληνες συγγραφείς, που ασχολήθηκε με τα περισσότερα λογοτεχνικά είδη.

Στη συγκεκριμένη μελέτη γίνεται υφολογική προσέγγιση του επικού του δημιουργήματος, *Οδύσεια*⁶, η οποία συγγράφεται από το 1925 μέχρι το 1938⁷, καθώς και των δαντικών κάντων, *Τερτσίνες*⁸, άσματα τα οποία δημιουργούνται σε χρονική περίοδο από το 1932 μέχρι το 1937.

Συγκεκριμένα για τη μυθοπλαστική του εποποιΐα ο κρητικός ποιητής σημειώνει συχνά πως θεωρούσε την *Οδύσειά* του ως το Έργο του (Obra)· δήλωνε emphaticά ότι ακόμα και αν

⁴ Καβάφης 1997 (α) (β).

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη λογοτεχνική καζαντζακική παραγωγή βλ. την ιστοσελίδα των Εκδόσεων Καζαντζάκη:

www.kazantzakispublications.org και την ιστοσελίδα του Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη:

www.kazantzaki.gr

⁶ Επισημαίνεται ιδιαίτερος emphaticά ότι στην παρούσα μελέτη υιοθετείται ο τίτλος του καζαντζακικού έπους *Οδύσεια* με ένα “Σ”, από τη μία ως ένδειξη σεβασμού στη βούληση του ίδιου του συγγραφέα να τιτλοφορήσει με τον συγκεκριμένο τρόπο γραφής το ποίημα του στην πρώτη του έκδοση (1938) και από την άλλη ως διακριτό σημείο προς αποφυγή σύγχυσης με τον τίτλο του γνωστού έπους του Ομήρου, *Οδύσεια*, η οποία γράφεται με δύο “Σ”.

⁷ Βλ. ομοίτυπη έκδοση της πρώτης έκδοσης: Καζαντζάκης 2006· στην παρούσα εργασία γίνεται χρήση για ερευνητικούς λόγους η μετέπειτα έκδοση σε επιμέλεια του Εμμανουήλ Κάσδαγλη: Καζαντζάκης 2011.

⁸ Καζαντζάκης 2007.

καταστρεφόταν όλο του το έργο, αν έμενε μόνο η *Οδύσεια*, εκείνος θα θεωρούσε το έργο του σωσμένο. Επίσης, θεωρούσε τις δαντικές τερτσίνες ως «σωματοφύλακες» ή «δορυφόρους» της *Οδύσειας* και σκόπευε να γράψει είκοσι τέσσερις, ένα άσμα (canto) για κάθε ραψωδία της *Οδύσειας*.

Συμπερασματικά, ο Καζαντζάκης χαρακτηρίζεται: ως ένας λεξιθήρας, ένας λαϊκός γλωσσολόγος, ο οποίος αποστρέφεται την κοινή και χιλιοειπωμένη λέξη ενώ αναζητά συνεχώς τον ιδιωματικό τύπο ως πιο έντονα εκφραστικό· ως ένας «γλωσσοποιός», ένας αυθόρμητος «λεξιδημιουργός», ο οποίος στηρίζεται απόλυτα στους μηχανισμούς της γλώσσας και τους γραμματικούς κανόνες της, ενώ δημιουργεί λέξεις και εκφράσεις προσωπικού ύφους, σχηματίζοντας ατομικούς κανόνες ποιητικής γραμματικής. Οι λέξεις κατακυριεύουν κάθε αναγνώστη ποιητικά, νοητικά, συναισθηματικά, ψυχικά μέχρι του σημείου να δοκιμάζουν τη φαντασία και τη λογική του, ενώ αποκαλύπτουν την ατέρμονη αγωνία του δημιουργού να επιλέξει τη μία και μοναδική λέξη για την κατάλληλη θέση μέσα στην ποιητική του δημιουργία, με σκοπό την αποτύπωση της τέχνης του (Μαθιουδάκης 2012, 2014).

2. Ποιητική ταυτότητα

2.1. Ορισμός της έννοιας “ποιητική γραμματική”

Ο Jakobson (1966) είναι ο πρώτος που προβάλλει τη σπουδαιότητα των γραμματικών δομών στο λογοτεχνικό έργο (ιδίως ποιητικό), οι οποίες λειτουργούν ως «γραμματικές εικόνες» (*grammatical imagery*), χαρακτηρίζοντας με τον τρόπο αυτό ως «ποιητική γραμματική» (*poetic grammar*) το σύνολο των δομών του κειμένου και ιδιαίτερα, των γραμματικών δομών. Ειδικότερα σημειώνει: «Ο υποχρεωτικός χαρακτήρας των γραμματικών διαδικασιών και εννοιών αναγκάζει τον ποιητή να υπολογίσει σ’ αυτές. [...] Επανειλημμένως έχω πει ότι η τεχνική του ρυθμικού λόγου είναι είτε γραμματική είτε αντι-γραμματική· ποτέ δεν είναι α-γραμματική. Το ίδιο ισχύει και για την εν γένει γραμματική της ποιήσεως. Στο σημείο αυτό υπάρχει μια αξιοσημείωτη αναλογία μεταξύ ρόλου της γραμματικής στην ποίηση και της συνθέσεως του ζωγράφου, η οποία στηρίζεται σε μια εμφανή ή λανθάνουσα γεωμετρική τάξη ή σε αποτροπή των γεωμετρικών διατάξεων» (Jakobson 1966, 605 & 1985, 43).

Ο Χαραλαμπίκης υποστηρίζει πως ο Jakobson είναι ένας από τους μεγαλύτερους γλωσσολόγους του 20ού αιώνα, αφού έδωσε νέα ώθηση στην υφολογική έρευνα, συνδέοντάς την με αυστηρά επιστημονικά γλωσσολογικά πορίσματα για την ποιητική λειτουργία και γενικότερα, τις λειτουργίες της γλώσσας. Τονίζει ότι ο Jakobson απέφυγε να δώσει ένα συγκεκριμένο ορισμό του ύφους, «την έννοια του οποίου προσπάθησε να συλλάβει σε σχέση με το τι δεν είναι ύφος» (Χαραλαμπίκης 2001, 56). Στη συνέχεια, διαπιστώνει ότι το «ποιητικό αξίωμα» του Jakobson «είναι μια μορφή προβολής (*foregrounding*) το οποίο συμπεριλαμβάνει μεγάλο αριθμό ρητορικών μέσων, όπως είναι οι συντακτικοί παραλληλισμοί, οι σημασιολογικές αποκλίσεις, μέχρι και οι μετρικές δομές του στίχου» (Χαραλαμπίκης 2001, 57). Ο ίδιος καταλήγει, ισχυριζόμενος ότι οι απόψεις του Jakobson ενίσχυσαν και αναδόμησαν την παράδοση της υφολογίας με την καίρια γλωσσολογική παρέμβαση στα προβλήματα της ανάλυσης της λογοτεχνίας ενώ δίκαια τον κατονομάζει ως τον «ουσιαστικό ιδρυτή της γλωσσολογικής υφολογίας» (Χαραλαμπίκης 2001, 59).

Επιπροσθέτως, ο Mukařovský (1964) θεωρεί πως η «συστηματική παραβίαση» (*systematic violation*) του κανόνα της νόρμας της γλώσσας είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία ποίησης: «Είναι προφανές ότι η δυνατότητα παραβιάσεως του κανόνα της

κοινής γλώσσας [...] είναι απαραίτητη στην ποίηση. Χωρίς αυτήν δεν θα υπήρχε ποίηση. Το να επικρίνει κανείς τις αποκλίσεις από τον κανόνα (νόρμα) της γλώσσας ως λάθη [...] σημαίνει ότι απορρίπτει την ποίηση» (Mukařovský 1964, 19).

Συνάμα, ο Μπαμπινιώτης (1991) ασχολείται ιδιαίτερα με τη διασαφήνιση των ειδικών χαρακτηριστικών του ύφους, με κύρια έμφαση στην έννοια της ποιητικής γραμματικής ως επιλογής και ως απόκλισης. Ακόμα πιο ειδικά, η γραμματική μπορεί να σημαίνει την παραγωγή των συστατικών μιας γλώσσας, με αποτέλεσμα να γίνεται αναφορά σε «γραμματική της ποίησης» («ποιητική γραμματική») ή «γραμματική της πρότασης» κλπ., νοώντας την παραγωγή ενός ποιητικού έργου ή μιας πρότασης κά, με βάση ορισμένα συστατικά και διαδικασίες, καθώς και τη δημιουργία νέων γλωσσικών δομών (Μπαμπινιώτης 1998, 128). Αναγνωρίζει και επισημαίνει, λοιπόν, την ύπαρξη «ποιητικών γραμματικών» ή «γραμματικών των αποκλίσεων», όπως τις χαρακτηρίζει, οι οποίες μετασχηματίζουν τις κανονιστικές δομές της γλώσσας, δημιουργώντας νέα γλωσσικά σχήματα, με σκοπό την αποτύπωση με σαφήνεια και αρτιότητα των ιδεών του χρήστη (Μπαμπινιώτης 1998, 74-77). Με άλλα λόγια, ποιητική γραμματική είναι «το σύνολο των γλωσσικών δομών που συνθέτουν το προσωπικό ύφος του λογοτέχνη» και πρόκειται για «ένα ιδιαίτερο κατά λογοτέχνη γλωσσικό σύστημα που απαρτίζεται από λεξιλογικές όσο και από γραμματικές (μορφοσυντακτικές) δομές» (Μπαμπινιώτης 1991, 107).

2.2. Μαθηματικοποίηση του ορισμού

Οι ποιητικές γραμματικές χαρακτηρίζονται από σχετική ασάφεια ενώ αποτελούν έναν άτυπα κατασκευασμένο όρο, προκειμένου να κατηγοριοποιηθούν και να ομαδοποιηθούν οι επιλογές των συγγραφέων ως νόμιμες αποκλίσεις από το κοινό γλωσσικό αίσθημα.

Επομένως, η ποιητική γραμματική κάθε συγγραφέα δεν είναι ένα ορισμένο ή αόριστο σύνολο ατομικών ποιητικών κανόνων –επιλογών ή αποκλίσεων και αυτών βέβαια υπό τη μορφή επιλογών, αφού ο συγγραφέας αποφασίζει να αποκλείσει κάτι–, αλλά αποτελεί μια γενεσιουργικά καλλιτεχνική δοκιμασία, μια παραγωγικά δημιουργική διαδικασία, στην οποία ο συγγραφέας καλείται από το ένστικτό του να συνδυάσει στοιχεία ή πληροφορίες του εξωσυγγραφικού του κόσμου με επιλογές ή αποκλίσεις του ενδοσυγγραφικού. Ο συγγραφέας, λοιπόν, αποκαλύπτει τον πραγματικό ποιητικό του εαυτό τη στιγμή που νιώθει σιγουριά για τις αισθητικές δυνάμεις του και κατορθώνει να αποφύγει ή να παραλείψει τις ποικίλες επιρροές που δέχεται, προκειμένου να επιτύχει νοητικά ανεξάρτητος, να εδραιώσει τις επιλογές ή τις αποκλίσεις του και να ενεργοποιήσει τη διαδικασία που θα τον ωθήσει στην ανάδειξη μιας γνήσιας ποιητικής γραμματικής, μιας απόλυτα προσωπικής έκφρασης, κατατάσσοντας τον με τον τρόπο αυτό επάξια στο λογοτεχνικό στερέωμα (Μαθιουδάκης 2012).

Βέβαια, ενδιαφέρουσα προσέγγιση την γλώσσα της ποίησης είναι η προσπάθεια μαθηματικοποίησης του όρου «ποιητική(-ες) γραμματική(-ες)», εφαρμόζοντας τους τύπους που ισχύουν μεταξύ των συνόλων και των υποσυνόλων (Βουγιουκλής & Δραμαλίδης 2010)⁹, όπου οι σχέσεις ανάμεσα στη γλώσσα (Γ), την ποίηση (Π) και τις ποιητικές γραμματικές (ΠΓι) παριστάνονται με τη συνάρτηση ενός γνήσιου υποσυνόλου, και ισχύει ότι

⁹ Στη διατύπωση συλλογισμών χρησιμοποιούνται ορισμένα σύμβολα, το σύμβολο της ισότητας (=), οι ποσοδείκτες **V** (κάθε), **∃** (υπάρχει ένα/κάποιο), καθώς και τα λογικά συνδετικά \Rightarrow (συνεπαγωγή), \Leftrightarrow (αμφίδρομη συνεπαγωγή), **U** (ένωση), **C** (υποσύνολο), **∈** (ανήκει), **∉** (δεν ανήκει).

$$\Pi \subset \Gamma \Leftrightarrow \forall x \in \Pi \Rightarrow x \in \Gamma,$$

$$\Pi = \Pi\Gamma_1 \cup \Pi\Gamma_2 \cup \Pi\Gamma_3 \cup \dots \cup \Pi\Gamma_n$$

και κατά συνέπεια ισχύει η μεταβατική ιδιότητα

$$\Pi\Gamma_i \subset \Pi \text{ και } \Pi\Gamma_i \subset \Gamma \text{ όπου } i \in \{1, \dots, n\},$$

ενώ ως διευκρίνιση της έννοιας του γνήσιου υποσυνόλου ισχύει η σχέση

$$\exists x \in \Gamma \text{ τέτοιο ώστε } x \notin \Pi.$$

Συνεπώς, το Π είναι γνήσιο υποσύνολο του συνόλου Γ , όταν κάθε στοιχείο του Π είναι και στοιχείο του Γ και υπάρχει τουλάχιστον ένα στοιχείο του Γ το οποίο δεν είναι στοιχείο του Π . Επομένως, η ποίηση είναι υποσύνολο της γλώσσας και οι ποιητικές γραμματικές υποσύνολα της ποίησης, οπότε οι ποιητικές γραμματικές είναι υποσύνολα του υπερσυνόλου της γλώσσας. Αντίστοιχα, το σύνολο των υποσυνόλων ενός συνόλου Π συμβολίζεται με $\wp(\Pi)$ και αν συμβολιστεί $n(\Pi)=m$ το πλήθος των στοιχείων του συνόλου Π , τότε αποδεικνύεται και ισχύει ότι

$$n(\wp(\Pi)) = 2^m$$

όπου με τη συγκεκριμένη συνάρτηση παρουσιάζεται θεωρητικά το πλήθος των ποιητικών γραμματικών.

Με άλλα λόγια, «η ποιητική γλώσσα ενός συγγραφέα είναι ένα υποσύνολο σημείων του συστήματος της γλώσσας, αφού ισούται με την ποιητική γραμματική που είναι το σύνολο σημείων των επιλογών και αποκλίσεων του συγγραφέα από τους κανόνες του συστήματος της γλώσσας. Αντίστοιχα, η ποίηση που απαρτίζεται από τις ποιητικές γραμματικές των συγγραφέων είναι μια σειρά από υποσύνολα ενώ ταυτόχρονα, εσωκλείεται σε ένα μεγαλύτερο υπερσύνολο που είναι το γλωσσικό σύστημα» (Μαθιουδάκης 2012).

2.3. Ποιητική καβαφική ταυτότητα

Ο Καβάφης χαρακτηρίζεται απερίφραστα ποιητής και μάλιστα ένας ποιητής που καταφέρνει επί χρόνια να διατηρεί έντονο το ενδιαφέρον των ερευνητών και των αναγνωστών.

Διερευνώντας τις διάφορες μελέτες σχετικά με τη γλώσσα και την ποιητική του Καβάφη¹⁰, διαπιστώνεται πως ο αλεξανδρικός ποιητής συγγράφει –ενώ εκδίδεται κυρίως μετά τον θάνατό του– σε πολυτονικό σύστημα και μια ιδιότυπη λαϊκή δημοτική

¹⁰ Πρβ. ενδεικτικά: Κοκόλης 1976, Μηνάς 1985, Παναγιωτόπουλος 1989, Αθανασόπουλος 1996, Δημηρούλης 2013,

καθαρεύουσα. Η γλώσσα του είναι ειρωνική¹¹ με αποτέλεσμα να πετυχαίνει ποιητική συμπύκνωση του αισθήματος, χαρακτηρίζοντας την ποίηση του από ύφος ιδιαίτερο και μυστικιστικό. Ο παρενθετικός λόγος¹² του αποκαλύπτεται ιδιοτυπικά γλωσσολογικός με έντονα “υπο-νοούμενα” και “υπό-σημαινόμενα” –σε αντιπαραβολή με τον Καζαντζάκη που κάνει ιδιοτυπική χρήση σημείων στίξης¹³.

2.4. Ποιητική καζαντζακική ταυτότητα

Σε αντίθεση με τον αλεξανδρινό Καβάφη, ο Νίκος Καζαντζάκης γεννά το ερώτημα στη μνήμη κάθε αναγνώστη: Είναι ποιητής ή πεζογράφος; Ερώτημα δύσκολο χωρίς σαφή απάντηση. Μονάχα ένα είναι σίγουρο πως ο ίδιος ένιωθε ποιητής: ο Νίκος Καζαντζάκης ήταν Φύση διανοητικά ποιητική.

Διερευνώντας τις διάφορες μελέτες σχετικά με τη γλώσσα και την ποιητική του Καζαντζάκη¹⁴, διαπιστώνεται πως ο κρητικός λογοτέχνης ήδη στην έκδοση της *Οδύσειας* (1938) εκδίδει σε μονοτονικό σύστημα (απλούστευση τονικών συμβόλων) και σε ακραία δημοτική σύμφωνα με το “Ορθογραφικό Πιστεύω” του συγγραφέα. Τα σωζόμενα χειρόγραφα των έργων της ώριμης περιόδου αποκαλύπτουν ότι ο κρητικός συγγραφέας υιοθετεί από τις αρχές της δεκαετίας του ’20 το ορθογραφικό και τονικό σύστημα ως συγγραφικές αρχές που δεν εγκατέλειψε έκτοτε (και ποτέ) σε ολόκληρη τη ζωή του¹⁵.

2.5 Γλωσσ(ολογ)ικές παρατηρήσεις

Μερικές παρατηρήσεις σχετικά με τις γλωσσικές και γλωσσολογικές ιδιαιτερότητες των ποιητών και της ποίησής τους δημιουργούν μια διαπίστωση ότι τόσο ο Καβάφης όσο και ο Καζαντζάκης είναι τεχνίτες του λόγου και έχουν ξεχωριστή σχέση με τη γλώσσα.

Ο Καβάφης είναι *γλώσσα*, γιατί δημιουργεί έναν γλωσσικό κώδικα για να εκφραστεί και να αποτυπώσει τις ενδόμυχες σκέψεις του. Χρησιμοποιεί έναν μικτό γλωσσικό κώδικα: δημοτική και καθαρεύουσα, λαϊκή και λόγια, με λιγοστά διαλεκτικά στοιχεία ή άλλα στοιχεία. Τα ονόματα αποτελούν πραγματικά ονόματα και όχι κατασκευασμένα, βασιζόμενος κυρίως σε ιστορικά ονόματα. Δεν χρησιμοποιεί νεολογισμούς, παρά υπάρχουν ελάχιστες ενδείξεις νεολογικών λέξεων. Τέλος, υποτάσσει τη χρήση του επιθέτου έναντι του ουσιαστικού και του ρήματος, ενώ θεματικά δημιουργεί την “ιστορία” κάθε στιγμής, δηλαδή “ιστορι(κ)ο-ποιεί” την κάθε ποιητική στιγμή, το κάθε λογοτεχνικό ερέθισμα.

Ο Καζαντζάκης είναι *γλώσσα*, γιατί έκανε υπερβολική προσπάθεια δημιουργίας μιας πανελληνίας γλώσσας, προκειμένου να υπάρχει κοινός γλωσσικός κώδικας σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια. Χρησιμοποιεί τη δημοτική γλώσσα και μάλιστα ακραία, με πολλά στοιχεία διαλεκτικά, ιδιοματικά, ιδιολεκτικά και λαϊκά. Τα ονόματα –ειδικά στην *Οδύσεια*– δεν αποτελούν πραγματικά ονόματα αλλά είναι σχεδόν όλα κατασκευασμένα, όπως Πέτρακας, Χάλικας, Σουραύλης, Δίχτενα κá (Δρακοπούλου 1993). Χρησιμοποιεί νεολογικές λέξεις, εν δυνάμει ποιητικούς νεολογισμούς, –στην *Οδύσεια* μονάχα υπάρχουν τεκμηριωμένα 5415 αθησαύριστες λέξεις (Πρβ. Μαθιουδάκης 2012). Τέλος, προτάσσει τη χρήση του επιθέτου έναντι ουσιαστικού και ρήματος (200 και πλέον επίθετα για να χαρακτηρίζει τον

¹¹ Βαγενάς 1999, Κωστίου 2000.

¹² Αθανασόπουλος 1996.

¹³ Μαθιουδάκης & Καρασίμος 2013.

¹⁴ Πρβ. ενδεικτικά: Ανδριώτης 1959, Bien 1972, Φιλιππάκη-Warburton 1978, Γιακουμάκη 1982, Sideras 1983, Μανδηλαράς 1987, Δετοράκης 2002, Μαθιουδάκης 2012.

¹⁵ Μαθιουδάκης 2014.

κεντρικό του ήρωα, Οδυσσέα), ενώ θεματικά δημιουργεί τον “μύθο” κάθε στιγμής “μυθοποιεί” την ποιητική του έμπνευση.

3. Ερευνητική προσέγγιση

3.1. Σκοπός έρευνας

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η δημιουργία *σωμάτων κειμένων* (*corpora*) της ποίησης του Καβάφη και του Καζαντζάκη, προκειμένου να διερευνηθούν με μια πρώτη προσέγγιση σημαντικές πληροφορίες, όπως: (α) το σύνολο των λέξεων (word tokens) και των λεξικών τύπων (word types), (β) η λεξιλογική πυκνότητα (lexical density) και (γ) οι λέξεις με τη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης¹⁶ (high frequency words)¹⁷.

Όπως υποστηρίζει ο Γούτσος (2012), με τα σώματα κειμένων δύναται να προκύψουν πληροφορίες για τη γλώσσα από εκτεταμένα γλωσσικά δεδομένα που διακρίνονται ως εμπειρικά, αυθεντικά, συστηματικά και κειμενικά, προκειμένου να στηριχθεί η ερμηνεία του κειμένου σε αντικειμενικά κριτήρια (Fisher-Starcke 2009, 494). Η πιο σημαντική από τις αρχές της αξιοποίησης των σωμάτων κειμένων στη μελέτη της λογοτεχνίας –και όχι μόνο– είναι η υπόθεση της ισότητας μεταξύ συχνότητας εμφάνισης στοιχείων και της σπουδαιότητάς τους, όπως υποστηρίζει ο Sinclair (1991). Με άλλα λόγια σημειώνεται πως τα γλωσσικά στοιχεία που εμφανίζονται συχνά στα δεδομένα έχουν μεγάλη σημασία για το περιεχόμενο ή τη δομή των δεδομένων αυτών.

Ενδεικτικά αναφέρονται παρακάτω ορισμένα παραδείγματα ερευνητικών μελετών που αναδεικνύουν διά μέσου των υπολογιστικών μεθόδων υφολογιστικά και υφομετρικά χαρακτηριστικά στη λογοτεχνία: του Culpeper (2002) και των Scott & Tribble (2006), οι οποίοι αναλύουν ως προς τις λέξεις-κλειδιά το *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* του William Shakespeare, της Mahlberg (2007), η οποία ασχολείται με λεξικά συμπλέγματα στο *Ζοφερός Οίκος* του Charles Dickens, και της Fisher-Starcke (2009), η οποία ασχολείται με τις λέξεις-κλειδιά και τις συχνές φράσεις στο *Υπερηφάνεια και Προκατάληψη* της Jane Austen.

3.2. Δείγμα

Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελείται (α) από τα 154 *Αναγνωρισμένα ποιήματα* του Καβάφη και (β) από το επικό ποίημα, *Οδύσεια*, και τις 22 *Τερτσίνες* του Καζαντζάκη. Τα ποιήματα του αλεξανδρινού ποιητή καλύπτουν μια μεγάλη χρονική περίοδο συγγραφής, η οποία εκτείνεται από το 1896 έως το 1933. Αντίστοιχα, η επική ποιητική δημιουργία του Καζαντζάκη εκδόθηκε το 1938 και τα ποιητικά κόντα του κρητικού συγγραφέα χρονολογούνται πως συντέθηκαν σε ένα χρονικό διάστημα από το 1932 έως το 1937.

Στη συνέχεια με βάση το δείγμα συγκροτήθηκαν δύο υποσώματα κειμένων (*sub-corpora*). Το πρώτο υποσώμα περιλαμβάνει τα ποιήματα του Καβάφη (*Σώμα «Καβάφης»*)¹⁸,

¹⁶ Στην παρούσα εργασία αφαιρούνται από την κατάταξη στις λέξεις με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης λεξικοί τύποι, όπως σύνδεσμοι, μόρια, άρθρα και άλλες λεξικές μονάδες, που δεν έχουν έντονο σημασιολογικό υπόβαθρο.

¹⁷ Σχετικά με τα κλασικά υφομετρικά χαρακτηριστικά, πρβ. Μικρός 2003, 3-4 & Πολίτου-Μαρμαρινού et al 2011, 355-357.

¹⁸ Το *Σώμα «Καβάφης»* δημιουργήθηκε με την ψηφιακή ανάρτηση των ποιημάτων στον ιστότοπο: www.kavafis.gr

ενώ το δεύτερο υποσώμα συνίσταται στο έπος και στα άσματα του Καζαντζάκη (*Σώμα «Καζαντζάκης»*)¹⁹.

3.3. Διαδικασία

Το σύνολο των ποιημάτων μετατράπηκε σε μορφή απλού κειμένου (*plain text*, .txt), προκειμένου να εισαχθούν στο υπολογιστικό πρόγραμμα, να υποστούν επεξεργασία και να αναλυθούν. Η επεξεργασία και η ανάλυση πραγματοποιήθηκε με το υπολογιστικό πρόγραμμα AntConc (Anthony, 2014:έκδ. 3.4.3). Τα μεθοδολογικά εργαλεία που αξιοποιήθηκαν για την επεξεργασία και την ανάλυση των δεδομένων είναι οι *κατάλογοι συχνότητας λέξεων* (*word lists*) και οι *συμφραστικοί πίνακες* (*concordances*). Οι συμφραστικοί πίνακες, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Γούτσος (2012), προσφέρουν τις περισσότερες γλωσσικές πληροφορίες για μια λέξη, καθώς επιτρέπουν να εντοπισθούν οι λέξεις με τις οποίες συνεισφύεται, δηλαδή τις συνάψεις της. Επιτρέπουν επίσης να εντοπισθούν οι άμεσες συνταγματικές σχέσεις της λέξης, δηλαδή τα ευρύτερα δομικά σύνολα στα οποία χρησιμοποιείται. Επιπλέον, δύναται να διερευνηθούν τα περισσότερο σημαντικά δομικά σχήματα στη χρήση μιας λέξης.

3.4. Ανάλυση καβαφικών ποιημάτων

Κατά τη διαδικασία της επεξεργασίας και της ανάλυσης των δεδομένων του Σώματος «Καβάφης» –σύμφωνα με τους σκοπούς της παρούσας μελέτης– αναδείχθηκαν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τα καβαφικά ποιήματα.

Επομένως, διαπιστώνεται ότι το Σώμα «Καβάφης» περιέχει περίπου 17.100 λέξεις και 6.000 λεξικούς τύπους, καθώς και έχουμε πυκνότητα λόγου του ποιητικού λεξιλογίου περίπου 35,1%.

Τέλος, δημιουργήθηκε ένας ταξινομικός πίνακας (βλ. Πίνακας 1, στήλη α΄) με τις δεκαπέντε λέξεις που παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στην καβαφική ποίηση, με πρώτη σε εμφάνιση τη λέξη «βασιλεύς» (μαύρο χρώμα) και δέκατη πέμπτη σε εμφάνιση τη λέξη «χείλη» (ελαφρύ γκρι χρώμα).

 154 ποιήματα	βασιλεύς νέος σώμα χρόνια μέρα ηδονή σπίτι εμορφιά ώρα Αλεξάνδρεια ζωή παιδί μάτια νύχτα χείλη	 Οδύσεια	γη θεός νους μάτια καρδιά χέρια ψυχή κορμί κεφαλή ήλιος αγέρας άνθρωπος χώμα νερό φτερά	 Τερτσίνες	γη νους θεός καρδιά ψυχή μάτια φτερά χαρά χέρια φως αγέρας γυναίκα κορμί στήθια νιος
---	--	--	---	--	--

Πίνακας 1: Λέξεις μεγαλύτερης συχνότητας εμφάνισης στα *Ποιήματα* του Καβάφη (στήλη α΄, από αριστερά), στην *Οδύσεια* (στήλη β΄) και στις *Τερτσίνες* (στήλη γ΄) του Καζαντζάκη

¹⁹ Το *Σώμα «Καζαντζάκης»* δημιουργήθηκε από την ψηφιοποίηση των καζαντζακικών έργων και βρίσκεται αποκλειστικά στο προσωπικό αρχείο του ερευνητή.

3.5. Ανάλυση καζαντζακικών ποιημάτων

Κατά τη διαδικασία της επεξεργασίας και της ανάλυσης των δεδομένων του Σώματος «Καζαντζάκης» –σύμφωνα και πάλι με τους σκοπούς της παρούσας μελέτης– αναδείχθηκαν, επίσης, σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την καζαντζακική ποίηση.

Επομένως, διαπιστώνεται ότι το Σώμα «Καζαντζάκης» περιέχει περίπου:

(α) Στην *Οδύσεια* 304.000 λέξεις και 36.000 λεξικούς τύπους (το μέσο όρο 12.800 λέξεις και 4.600 λεξικούς τύπους ανά ραψωδία), καθώς και έχουμε πυκνότητα λόγου του ποιητικού λεξιλογίου περίπου 35,9% ανά ραψωδία.

(β) Στις *Τερτσίνες* 21.800 λέξεις και 6.800 λεξικούς τύπους, καθώς και έχουμε πυκνότητα λόγου του ποιητικού λεξιλογίου περίπου 32%.

Τέλος, δημιουργήθηκε ένας ταξινομικός πίνακας με τις δεκαπέντε λέξεις που παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στην καζαντζακική ποίηση:

(α) Στην *Οδύσεια* (βλ. Πίνακας 1, στήλη β΄) με πρώτη σε εμφάνιση τη λέξη «γη» (μαύρο χρώμα) και δέκατη πέμπτη σε εμφάνιση τη λέξη «φτερά» (ελαφρύ γκρι χρώμα).

(β) Στις *Τερτσίνες* (βλ. Πίνακας 1, στήλη γ΄) με πρώτη σε εμφάνιση τη λέξη «γη» (μαύρο χρώμα) και δέκατη πέμπτη σε εμφάνιση τη λέξη «νιος» (ελαφρύ γκρι χρώμα).

4. Συγκριτική μελέτη

Συνοψίζοντας τα δεδομένα των Σωμάτων «Καβάφης» – «Καζαντζάκης» αναφορικά με τις λέξεις με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στην ποίησή τους, κρίνεται επιτακτική ανάγκη για συγκριτική μελέτη ανάμεσα στις στήλες α΄, β΄ και γ΄ του πίνακα 1.

Στην αρχή η σύγκριση αφορά τα υποσώματα που απαρτίζουν το Σώμα «Καζαντζάκης». Πιο συγκεκριμένα, επιβάλλεται η σύγκριση ανάμεσα στις λέξεις με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στην *Οδύσεια* (ΚΑΖ/Ο: Πίνακας 2, στήλη α΄) και στις λέξεις με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στις *Τερτσίνες* (ΚΑΖ/Τ: Πίνακας 2, στήλη β΄). Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι ανάμεσα στις δύο στήλες υπάρχουν ορισμένες κοινές εμφανίσεις λέξεων (σχηματικά εικονίζονται με υπογράμμιση) στα δύο του έργα του ποιητή, δηλαδή οι λέξεις, όπως «γη», «θεός», «νους», «μάτια», «καρδιά», «χέρια», «ψυχή», «κορμί», «αγέρας», «φτερά», ενώ υπόλοιπες (σχηματικά εικονίζονται με ελαφρύ γκρι χρώμα) δεν αποτελούν κοινές λέξεις στην κατάταξη των δεκαπέντε λέξεων με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης.

Στη συνέχεια, η σύγκριση αφορά το Σώμα «Καζαντζάκης» και το Σώμα «Καβάφης» ανάμεσα στις στήλες α΄ και β΄ (από κοινού χρήση των στηλών) και στη στήλη γ΄ (ΚΑΒ/154: Πίνακας 2) προκειμένου να διερευνηθούν οι τυχόν κοινές λέξεις μεγαλύτερης συχνότητας εμφάνισης μεταξύ των ποιητών. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι ανάμεσα στον «Καζαντζάκη» και στον «Καβάφη» υπάρχουν κοινές εμφανίσεις λέξεων, όπως η λέξη «κορμί» στην καζαντζακική ποίηση και η λέξη «σώμα» στην καβαφική ποίηση, καθώς και η λέξη «μάτια». Τα συγκεκριμένα δεδομένα παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον από την άποψη της ιδιαίτερης θέσης τους στην κατάταξη των δεκαπέντε λέξεων με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης. Ειδικότερα: από τη μία πλευρά, έχουμε τις λέξεις «σώμα» και «κορμί» (σχηματικά εικονίζονται με κόκκινο χρώμα) –με παρόμοιο ερμηνευτικό υπόβαθρο (βλ. παρακάτω)– που στον μεν Καβάφη είναι ψηλά στη λίστα κατάταξης και στον δε Καζαντζάκη είναι χαμηλά στη λίστα· από την άλλη πλευρά, έχουμε τη λέξη «μάτια» (σχηματικά

εικονίζονται με ροζ χρώμα) που στον μεν Καβάφη είναι χαμηλά στη λίστα κατάταξης και στον δε Καζαντζάκη είναι ψηλά στη λίστα.

KAZ / O	KAZ / T	KAB / 154
<u>γη</u>	<u>γη</u>	βασιλεύς
<u>θεός</u>	<u>νους</u>	νέος
<u>νους</u>	<u>θεός</u>	σώμα
<u>μάτια</u>	<u>καρδιά</u>	χρόνια
<u>καρδιά</u>	<u>ψυχή</u>	μέρα
<u>χέρια</u>	<u>μάτια</u>	ηδονή
<u>ψυχή</u>	<u>φτερά</u>	σπίτι
κορμί	χαρά	εμορφιά
κεφαλή	<u>χέρια</u>	ώρα
ήλιος	φως	Αλεξάνδρεια
<u>αγέρας</u>	<u>αγέρας</u>	ζωή
άνθρωπος	γυναίκα	παιδί
χώρα	κορμί	<u>μάτια</u>
νερό	στήθος	νύχτα
<u>φτερά</u>	νιος	χειλή

Πίνακας 2: Συγκριτική μελέτη των λέξεων μεγαλύτερης συχνότητας εμφάνισης στους δύο ποιητές

Όπως είναι φανερό από τον παραπάνω πίνακα, η εμφάνιση των λέξεων «σώμα»/«κορμί» σε αντιπαράβολή με την εμφάνιση της λέξης «μάτια» στην ποιητική παραγωγή του Καζαντζάκη και του Καβάφη δημιουργούν στην αντιστοίχιση ένα σχήμα X.

Ενδιαφέρον δεδομένο είναι η χρήση των λέξεων «σώμα» και «κορμί» οι οποίες έχουν μείζονα και ελάσσονα θέση στο ποιητικό λεξιλόγιο των δύο λογοτεχνών. Το γεγονός όμως ότι οι δύο συγκεκριμένες λέξεις έχουν σχεδόν ίδια σημασία δημιούργησε την ανάγκη για ενδελεχή λεξικογραφικός έλεγχο²⁰, σύμφωνα με τον οποίο διαπιστώνεται μια περίπου παρόμοια ερμηνεία των λημμάτων:

- **σώμα** = το σύνολο των στοιχείων που συνθέτουν την υλική υπόσταση του ανθρώπου ή του ζώου (κατ' αντιδιαστολή προς το πνεύμα και την ψυχή), ο κορμός σε αντιδιαστολή προς το κεφάλι και τα άκρα, ο οργανισμός κυρίως ο άνθρωπος, ανθρώπινη ύπαρξη (ο άνθρωπος, σε συνεκδοχή)
- **κορμί** = το σώμα του ανθρώπου ως σύνολο (εκτός από το κεφάλι), ο κορμός, ο ίδιος ο άνθρωπος (σε συνεκδοχή)

Με μια *prima vista* διερεύνηση των συμφραστικών πινάκων των δύο ποιητών διαπιστώνεται πως ο Καβάφης χρησιμοποιεί τη λέξη «σώμα», προβάλλοντας κυρίως την επιθυμία και τον έρωτα, ενώ ο Καζαντζάκης χρησιμοποιεί τη λέξη «κορμί», δηλώνοντας κυρίως τη δύναμη και ανθρώπινη υπόσταση. Μια σημαντική παρατήρηση αποτελεί η διαπίστωση πως στο Σώμα «Καβάφης» υπάρχει μηδενική χρήση της λέξης «κορμί», ενώ στο Σώμα «Καζαντζάκης» υπάρχει περιορισμένη χρήση της λέξης «σώμα» [με μία αναλογία 1/10 στην *Οδύσεια* και 2,5/10 στις *Τερτσίνες* ως προς τη χρήση των δύο λέξεων].

Τέλος, κατά τον έλεγχο τόσο των σωμάτων κειμένων όσο και των συμφραστικών πινάκων διαπιστώνεται μια ιδιότυπη χρήση της προσωπικής αντωνυμίας:

²⁰ Για τον λεξικογραφικό έλεγχο χρησιμοποιήθηκαν τα λεξικά της Κοινής Νέας Ελληνικής: Πρωίας (1933), Δημητράκου (1964), Τριανταφυλλίδη (1998-2002), Μπαμπινιώτη (2008) και Χαραλαμπίκη (2014).

- Στον Καβάφη γίνεται χρήση του α΄ προσώπου ενικού & πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας με εμφανή κυριαρχία του *αυτός-ή-ό*, ειδικά στον ενικό αριθμό.
- Στον Καζαντζάκη, αντίστοιχα, γίνεται χρήση του α΄ προσώπου ενικού & πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας με εμφανή κυριαρχία του *εγώ*, ειδικά στον ενικό αριθμό.

Τα δεδομένα της υφολογικής προσέγγισης των δύο ποιητών είναι ακόμα υπό διερεύνηση προκειμένου να αναδειχθούν οι περισσότερες δυνατές γλωσσολογικές πληροφορίες σχετικά με το λεξιλόγιο και την ποιητική τους.

5. Προτάσεις – επισημάνσεις

Η γλωσσ(ολογ)ική μελέτη της λογοτεχνίας και ειδικότερα της ποίησης αναδεικνύει τη γλωσσική ποιητική ταυτότητα και τη συγγραφική σφραγίδα των δημιουργών πράγμα που συνεπικουρεί στην ανάγνωση, στην κατανόηση και στην ερμηνεία των δημιουργημάτων, ενώ ταυτόχρονα παρέχει τη δυνατότητα συγκριτικών μελετών μεταξύ λογοτεχνών τόσο του ελλαδικού χώρου όσο και του εξωτερικού.

Η ανάλυση κειμένων βασισμένη σε ηλεκτρονικά προγράμματα ανάλυσης μπορεί να έχει πολλά θετικά οφέλη στην έρευνα κάθε είδους λόγου, και ειδικά στη μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η συχνότητα εμφάνισης των λέξεων στο κείμενο και η σύνταξη συμφραστικών πινάκων, καθώς και τα υφομετρικά αποτελέσματα μπορούν να αποτελέσουν επιχειρήματα για μια αντικειμενικότερα τεκμηριωμένη γλωσσολογικά θέση του μελετητή απέναντι στο ποίημα και στον ποιητή του, ανοίγοντας τον δρόμο της μελέτης της λογοτεχνίας διά μέσου νέων τεχνολογιών και προσεγγίζοντας έναν νέο κλάδο την “Υπολογιστική [λογοτεχνική] υφολογία”.

Η προσέγγιση της νεοελληνικής λογοτεχνίας μέσα από τέτοιου είδους υφολογικές αναλύσεις ως μια σύγχρονη μέθοδος μελέτης του ύφους και των παραμέτρων του έχει ευρύτερες προεκτάσεις για την ερμηνεία των έργων και διαμορφώνει ένα νέο πεδίο ανάλυσης στο οποίο συναντώνται η γλωσσολογία με τη λογοτεχνική θεωρία και κριτική.

6. Μελλοντική έρευνα

Σημαντικό σημείο σε μια έρευνα παραμένει η στοιχειοθέτηση προτάσεων μελλοντικής έρευνας. Η παρούσα γλωσσολογική προσέγγιση του Καβάφη και του Καζαντζάκη αναδεικνύει τρεις άξονες προς περαιτέρω μελέτη:

(α) Διερεύνηση των κυρίαρχων λέξεων με σκοπό την καθολική αποτίμηση της χρήσης τους –σε σημασιολογικό, εννοιολογικό αλλά και ευρύτερα λογοτεχνικό επίπεδο– συγκριτικά μεταξύ των δύο ποιητών, καθώς και η μελέτη της χρήσης της προσωπικής αντωνυμίας, προκειμένου να διευκρινισθεί με σαφήνεια το “υποκείμενο” ή το “πρόσωπο” της ποίησης τους.

(β) Διερεύνηση των *άπαξ λέξεων (hapaxes)*, των *νεολογισμών (neologisms)* ή των *νέων παραγωγικά επινοημένων λέξεων (newly coined words)*, προκειμένου να διασαφηνισθεί ο βαθμός ποιητικής δημιουργικότητας στη λογοτεχνία με σκοπό τη σύνταξη “κανόνων” για τις στρατηγικές κατανόησης ενός κειμένου.

(γ) Διερεύνηση των συνυφάνσεων “μειζόνων” και “ελασσόνων” λεξικών στοιχείων, προκειμένου να αναδειχθούν πληροφορίες τόσο για τις σταθερές γλωσσικές επιλογές που εμφανίζουν μια επαναληψιμότητα, όσο και για καθ’ εαυτό περιεχόμενο του κειμένου.

7. Επίλογος

Ο Καζαντζάκης και ο Καβάφης αποτελούν τους δύο πιο φημισμένους έλληνες λογοτέχνες – άποψη που τεκμηριώνεται από το πλήθος των μεταφράσεων των έργων τους, σύμφωνα με το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου (ΕΚΕΒΙ)–, αφήνοντας στην ευσεβή αφάνεια τους δύο νομπελίστες λογοτέχνες της χώρας μας²¹. Ο κρητικός Ποιητής και ο αλεξανδρινός Ποιητής διαφέρουν ουσιαστικά στην αποτύπωση της λογοτεχνικής τους έμπνευσης: ο Ένας μάχεται να εκφράσει την ψυχική του Κραυγή, ενώ ο Άλλος παλεύει να εκφράσει την πνευματική του Σιωπή.

Δύο σημαντικοί φιλελληνιστές μελετητές συζητάνε την αναγνωσιμότητα των δύο λογοτεχνών στην έλευση του 21ου αιώνα. Ο Bien υποστηρίζει ότι «είναι δύσκολο να πει κανείς αν κάποιος συγγραφέας θα συνεχίσει να διαβάζεται για τα επόμενα εκατό χρόνια. Αυτό καθορίζεται όχι μόνο από τις εσωτερικές αρετές του συγγραφέα αλλά και από τις ανάγκες κάθε εποχής –ανάγκες που φυσικά αλλάζουν» (Bien 2011, 695). Ειδικότερα για τον Καζαντζάκη, σημειώνει πως «το άστρο του ανατέλλει ξανά [μετά από μια αναγνωστική κάμψη] καθώς μπαίνουμε στον 21ο αιώνα» (Bien 2011, 696), ενώ στη συνέχεια, αναλύοντας τους λόγους για τους οποίους πρέπει να διαβάζεται ο Καζαντζάκης στον 21ο αιώνα και τονίζοντας κυρίως τη διαχρονικότητα των ιδεών που ενυπάρχουν στα κείμενά του, καταλήγει στο συμπέρασμα πως «ο Καζαντζάκης θα εξακολουθήσει να είναι απαραίτητος και να διαβάζεται όχι μόνο κατά τον 21ο αιώνα αλλά και στον 22ο!» (Bien 2011, 700). Αντίστοιχα, η Ιλίνσκαγια-Αλεξανδροπούλου σε εκτενές μελέτημά της για την καβαφική αναγνωσιμότητα εκθειάζει κριτικά τον ποιητή, συνοψίζοντας την πεποίθησή της για συνέχιση ανάγνωσης των καβαφικών σκέψεων σε τρεις φράσεις: «κλασικό ποιητικό έργο», «πηγή του μοντερνισμού» «ο Καβάφης βρίσκεται πολλά χρόνια μπροστά» (Ιλίνσκαγια-Αλεξανδροπούλου 2006, 43) ενώ καταλήγει πως «γίνεται σαφές ότι η ευμένεια του κριτή-Χρόνου ξεπέρασε και τις πιο τολμηρές προβλέψεις του [Καβάφη]» (Ιλίνσκαγια-Αλεξανδροπούλου 2006, 40).

Τελικά, η υποθετική ερώτηση *τι εκόμισαν εις την τέχνη* οι δύο διαχρονικοί έλληνες ποιητές θα παραμένει ως άλυτος μυστηριακός γρίφος, ακριβώς όπως η ρητορική ερώτηση *άραγε τι αποκομίσαμε και τι κρατήσαμε από την ποίησή τους ως αναγνώστες εμείς*.

Βιβλιογραφία

- Αθανασόπουλος, Ιωάννης Κ.: *Ο Καβάφης των παρενθέσεων και της αντίστροφης γραφής*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση 1996.
- Ανδριώτης, Νικόλαος Π.: «Η γλώσσα του Καζαντζάκη». *Νέα Εστία*, τόμ. 66, τεύχ. 779. Αθήνα 1959: 90-95.
- Anthony, Laurence: *AntConc (Version 3.4.3) [Computer Software]*. Tokyo, Japan: Waseda University 2014. [Διαθέσιμο δωρεάν: www.laurenceanthony.net/].
- Βαγενάς, Νάσος: «Η ειρωνική γλώσσα». Στο: Μ. Πιερής (επιμ.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη. Επιλογή κριτικών κειμένων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1999: 347-358.
- Βαγενάς, Νάσος: «Πεζογράφος ή ποιητής;». Στο: R. Beaton (επιμ.), *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη. Επιλογή κριτικών κειμένων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2011: 89-93.
- Βουγιουκλής, Θωμάς & Δραμαλίδης, Αχιλλέας: *Εισαγωγή σε βασικές μαθηματικές έννοιες. Μια πρώτη προσέγγιση*. Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδης 2010.
- Bien, Peter: *Constantine Cavafy*. New York: Columbia University Press 1964.

²¹ Μαθιουδάκης 2014, 56-57.

- Bien, Peter: *Kazantzakis and the Linguistic Revolution in Greek Literature*. Princeton, New York: Princeton University Press 1972.
- Bien, Peter: «Γιατί να διαβάζουμε Καζαντζάκη τον 21^ο αιώνα». Στο: R. Beaton (επιμ.), *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη. Επιλογή κριτικών κειμένων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2011: 695-700.
- Γούτσος, Διονύσης: *Γλώσσα. Κείμενο, ποικιλία, σύστημα*. Αθήνα: Κριτική 2012.
- Culpeper, Jonathan: “Computers, language and characterisation: An analysis of six characters in *Romeo and Juliet*”. Στο: U. Melander-Marttala, G. Östman & M. Kytö (επιμ.), *Conversation in Life and in Literature*. Uppsala: Universitetsstryckeriet 2002: 11-30.
- Δετοράκης, Θεοχάρης: «Το κρητικό υπόστρωμα στην Οδύσεια του Καζαντζάκη». *Σήμα Μενέλαου Παρλαμά*. Ηράκλειο: Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών 2002.
- Δημηρούλης, Δημήτρης: *Η ανάγνωση του Καβάφη*. Αθήνα: εκδ. Gutenberg 2013: 139-162.
- Δημητράκος, Δημήτριος: *Μέγα λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Δομή 1964.
- Δρακοπούλου, Δέσποινα: «Ευρετήριο κυρίων ονομάτων κτλ. της *Οδύσειας* του Καζαντζάκη». *Μολυβδο-κονδυλο-πελεκητής*, 4 (1993). Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Fisher-Starcke, Bettina: “Keywords and frequent phrases of Jane Austen's *Pride and Prejudice*: A corpus-stylistic analysis”. *International Journal of Corpus Linguistics*, 14 (2009): 492-523.
- Ιλίνσκαγια-Αλεξανδροπούλου, Σόνια: «Με τον Καβάφη στον 21ο αιώνα». Στο: Δ. Αρμάος (επιμ.), *Καβάφεια 2005, Διεθνής Ποιητική Συνάντηση στην Αλεξάνδρεια*. Αθήνα: εκδ. Τυπωθήτω 2006: 31-45.
- Jakobson, Roman: *Verbal Art, Verbal Sign, Verbal Time*. (K. Pomorska, & S. Rudy, Edts.) Minneapolis: University of Minnesota Press 1985.
- Jakobson, Roman: *Selected Writings. IV. Slavic epic studies*. The Hague, Paris: Mouton 1966.
- Καβάφης, Κωνσταντίνος Π.: *Τα ποιήματα (1896-1918)*, (επιμ. Γ. Π. Σαββίδης). Αθήνα: Ίκαρος Εκδοτική Εταιρία 1997 (α).
- Καβάφης, Κωνσταντίνος Π.: *Τα ποιήματα (1919-1933)*, (επιμ. Γ. Π. Σαββίδης). Αθήνα: Ίκαρος Εκδοτική Εταιρία 1997 (β).
- Καζαντζάκης, Νίκος: *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, Νέα Αναθεωρημένη Σύγχρονη Έκδοση (επιμ. Ν. Μαθιουδάκης). Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη 2014.
- Καζαντζάκης, Νίκος: *Οδύσεια*. Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη 2011 [1967].
- Καζαντζάκης, Νίκος: *Οδύσεια*, (επιμ. Π. Σταύρου) [ομοιότυπη έκδοση της πρώτης έκδοσης], Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη 2006 [1938].
- Καζαντζάκης, Νίκος: *Τερτσίνες*. Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη 2007 [1960].
- Κοκόλης, Ξ. Α.: *Πίνακας λέξεων των 154 ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη*. Αθήνα: Εκδοτική Ερμής 1976.
- Κωστίου, Ελένη: Στο: Μ. Πιερής (επιμ.), *Η ποίηση του κράματος. Μοντερνισμός και διαπολιτισμικότητα στο έργο του Καβάφη*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2000: 227-244.
- Μαθιουδάκης, Νίκος: «Γλωσσολογικές παρατηρήσεις: Υπόθεση “Ζορμπάς”». Στο: Ν. Καζαντζάκης, *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, Νέα Αναθεωρημένη Σύγχρονη Έκδοση (επιμ. Ν. Μαθιουδάκης). Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη 2014.
- Μαθιουδάκης, Νίκος: «Ξαναδιαβάζοντας τον Καζαντζάκη. Ταξιδεύοντας: Ο Μεγάλος Στοχαστής συναντά τον Μέγα Αλεξανδρινό Ποιητή», εφημ. *ΕΘΝΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ*, αρ. φύλ. 1637, 23 Φεβρουαρίου 2014: 56-57.
- Μαθιουδάκης, Νίκος: *Νεολογικά Αθησαύριστα στην ΟΔΥΣΣΕΙΑ του Νίκου Καζαντζάκη. Στρατηγικές κατανόησης, Ασάφεια και Βεβαιότητα*. [αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή] Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης 2012.

- Μαθιουδάκης, Νίκος & Καρασίμος, Αθανάσιος: «Ο Καζαντζάκης “Ξημερώνει” στο Θέατρο». Στο: Ν. Καζαντζάκης, *ΞΗΜΕΡΩΝΕΙ. Δράμα εις πράξεις τρεις*, (επιμ. Ν. Μαθιουδάκης & Α. Καρασίμος). Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη 2013: 123-160.
- Μανδηλαράς, Βασίλειος Γ: *Καζαντζάκης και Γλώσσα*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση 1987.
- Μαρωνίτης Δ. Ν.: *Κ. Π. Καβάφης: Μελετήματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη 2007.
- Μηνάς, Κωνσταντίνος: *Η γλώσσα του Καβάφη, από γραμματική και λεξιλογική άποψη*. Ιωάννινα: Ιδιωτική έκδοση 1985.
- Μικρός, Γιώργος Κ.: «Στατιστικές προσεγγίσεις στην αυτόματη κατηγοριοποίηση κειμένων της Νέας Ελληνικής: Μια πιλοτική αξιολόγηση υφομετρικών δεικτών και στατιστικών μεθόδων». *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003*, Ρέθυμνο 2003: 1-16.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος: *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας 2008.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος: *Θεωρητική γλωσσολογία. Εισαγωγή στη σύγχρονη γλωσσολογία*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση 1998.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος: *Γλωσσολογία και λογοτεχνία. Από την τεχνική στην τέχνη του λόγου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 1991.
- Mahlberg, Michaela: “Corpus stylistics: Bridging the gap between linguistic and literary studies”. Στο: M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs & W. Teubert (επιμ.), *Text, Discourse and Corpora: Theory and Analysis*. London: Continuum 2007: 219-246.
- Mukařovský, Jan: “Standard Language and Poetic Language”. (P. Garvin, Ed.) *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style* (1964): 17-30.
- Παναγιωτόπουλος, Ι. Μ.: Τα πρόσωπα και τα κείμενα. Δ' Κ. Π. Καβάφης. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Φίλων 1989: 161-197.
- Πολίτου-Μαρμαρινού, Ελένη, Μικρός, Γιώργος Κ., & Δημητρούλια, Τιτίκα: «Εφαρμογή υφομετρικών τεχνικών στην αναγνώριση πατρότητας κειμένου: Πρωτότυπα έργα και μεταφράσεις του Παπαδιαμάντη». *Γ' Διεθνές Συνέδριο για τον Παπαδιαμάντη, "Ο Παπαδιαμάντης μεταφράζων και μεταφραζόμενος"*, Β' Κύκλος, 7-8 Οκτωβρίου 2011, Αθήνα 2011: 341-371.
- Πρωΐα: *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας: Ορθογραφικόν και Ερμηνευτικόν*, (επιμ. Γεωργίου Ζευγώλη). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σταμ. Π. Δημητράκου 1933.
- Scott, Mike & Tribble, Christopher: *Textual Patterns. Key Words and Corpus Analysis in Language Education*. Amsterdam: John Benjamins 2006.
- Sideras, Alexander: Zur Sprache der Odyssee von Kazantzakis, *Folia Neohellenica-Zeitschrift Für Neogräzistik, Festschrift Nikos Kazantzakis 1883-1983*, Band V, Verlag Adolf M. Hakkert – Amsterdam 1983: 89-156.
- Sinclair, John M.: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press 1991.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης [Ινστιτούτο Νεοελλ. Σπουδών, Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη]: *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ 1998-2002:
- Προσβάσιμο διαδικτυακά στις 31 Δεκεμβρίου 2014: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html
- Φιλιππάκη-Warburton, Ειρήνη: «Η φωνή της Κρήτης στη γλώσσα του Καζαντζάκη». Στο: Αντ. Σανουδάκης, *Η Νεοκρητική Λογοτεχνική Σχολή*. Αθήνα: Εκδόσεις Κνωσός 1978.
- Χαραλαμπίδης, Χριστόφορος: *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών – Εθνικό Τυπογραφείο 2014.
- Χαραλαμπίδης, Χριστόφορος: *Νεοελληνικός Λόγος, Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*. Αθήνα: Εκδόσεις Κ. Τσιβεριώτη 2001.